

УДК : 378:378.4-057.875(043.3)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

В.В.Шахов

У статті з'ясовуються особливості формування професійної самосвідомості майбутніх практичних психологів, обґрунтовуються психолого-педагогічні умови розвитку професійно важливих якостей особистості фахівця в галузі практичної психології формування настанови особистості на самовиховання та врахування своїх індивідуально-психологічних якостей у процесі виконання навчально-практичних завдань, рефлексії себе як суб'єкта діяльності; використання групових форм навчання, в яких завдяки груповій апперцепції здійснюється активне засвоєння необхідних професійних еталонів; організація оцінювальної діяльності студентів (самооцінка й групова оцінка професійно важливих якостей). Зазначені умови розвитку професійної самосвідомості студентів успішно реалізуються в ході використання методів активного навчання, зокрема, ділових та рольових ігор, тренінгів тощо.

Ключові слова: професійна самосвідомість, самооцінка, Я-образ.

FEATURES OF FUTURE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL IDENTITY OF PRACTICAL PSYCHOLOGISTS

V.V.Shahov

Summary. The article investigates the features of formation of professional consciousness of the future psychologist, justified psychological and pedagogical conditions of development of professionally important qualities of the individual expert in the field of applied psychology of personality formation guidelines on self and taking into account their individual psychological qualities in the implementation of educational and practical tasks, self reflection as a stakeholder; use of group learning, which is carried out through group apperception active mastering the necessary professional standards; organization of student assessment (self and group assessment professionally important qualities). These conditions of professional identity of students successfully implemented in the use of active learning methods, including business and role-playing games, training and so on.

Keywords: professional consciousness, self-esteem, I-image.

Сучасний стан розвитку суспільства вимагає від психологічної науки вирішення складних завдань, зокрема, розробки засобів діагностики професійно важливих якостей особистості та сприяння їх гармонійному розвитку. Особливого значення набуває в контексті особистісного підходу щодо формування особистості фахівця-професіонала набуває проблема розвитку професійної самосвідомості фахівця в галузі психології (І.В.Дубровіна, Л.В.Долинська, С.Д.Максименко, О.К.Маркова, Н.В.Чепелева та ін.). Зокрема, дослідження становлення професійної самосвідомості практичного психолога відкриває широкі перспективи підвищення кваліфікації, поліпшення якості з підготовки фахівців, оскільки формування цього феномена психічного життя сприятиме вдосконаленню особистості як суб'єкта праці, спілкування і пізнання.

Аналіз раніше виконаних досліджень. Не зважаючи на важливість уявлень про професію та самоаналізу в професійному самовизначенні, наукових досліджень, спрямованих на вивчення їх особливостей, є невинувато мало. Так, у радянській психологічній літературі знаходимо деякі міркування стосовно особливостей професійної самосвідомості у молоді були висловлені ще в 20-х роках ХХ століття О.О.Смирновим, який розглядаючи питання "фактичних основ вибору професії", вказував, що "особистісна відповідність", тобто відповідність, зумовлена фізичними та психічними особливостями тих, хто обрав професію, в більшості випадків має невелике значення [8].

У 80-90-х роках ХХ століття різноманітні аспекти цього питання (адекватність самооцінки, співвідношення самооцінки з рівнем домагань і професійних намірів) висвітлювались у працях Д.В.Дьоміної, В.В.Єрмоліна, А.М.Кухарчук, Г.П.Рябоконе та ін. У них відзначається, що велика частка студентів-першокурсників різних ВНЗ не уявляє, які вимоги та чи інша професія пред'являє до людини, а такий важливий фактор як відповідність професії особливостям особистості часто враховується не всіма й не завжди правильно. Поряд з цим, слід також відзначити, що дані різних науковців щодо особливостей самооцінки студентів нерідко є суперечливими. Так, наприклад, згідно одних досліджень, студенти педагогічних ВНЗ основними показниками своєї професійної компетентності вважають моральні та вольові якості, інші вчені у своїх працях відзначають, що юнаки краще усвідомлюють психофізіологічні властивості, особливості темпераменту [2].

Не існує єдності у поглядах науковців і на проблему адекватності самооцінки професійно важливих якостей. За даними окремих досліджень, студенти усвідомлюють себе достатньо повно й адекватно,

результати ж отримані іншими науковцями свідчать про те, що рівень усвідомлення себе є недостатнім. Одні автори вважають, що першокурсникам властива швидше недооцінка себе, ніж переоцінка, інші – навпаки стверджують, що юнаки частіше переоцінюють себе, ніж недооцінюють [1,5].

У нових умовах соціально-політичного, економічного розвитку суспільства, значна частина дослідників продовжує вивчати якості, необхідні для майбутньої професійної діяльності, ступінь їх представлення та особливості самооцінки в студентській молоді [3].

Метою даної статті є аналіз особливостей розвитку професійної самосвідомості майбутніх практичних психологів.

Професійна самосвідомість характеризує певний рівень самовизначення особистості. В міру зростання професіоналізму професійна самосвідомість змінюється. Вона розширюється через включення нових набутих ознак професійної діяльності, які пред'являє до людини певна професія; змінюються самі критерії оцінювання себе, як професіонала. Розширення професійної самосвідомості виявляється у зростанні числа ознак професійної діяльності, віддзеркалованих у свідомості фахівця, в подоланні стереотипів образу професіонала, в цілісному баченні себе в контексті всієї професійної діяльності.

Враховуючи професійну (психологічну) спрямованість практичних психологів, розглянемо особливості розвитку їх професійної самосвідомості під час навчання у ВНЗ. У відповідності до професіограми практичного психолога, всі оціночні судження студентів можна розподілити на такі групи: психологічна спрямованість, світоглядна позиція, моральні й вольові якості, інтерактивні, перцептивні, комунікативні здібності, рівень фахових знань, властивості уваги, особливості зовнішнього вигляду. Згідно з результатами досліджень психологів О.І.Кагальняка, К.Є.Ящишина, ці якості становлять суб'єктивний еталон учителя-майстра та розкривають основні структурні елементи у змісті самооцінки професійної відповідності студентів педвузу [4].

Взявши за основу дані класифікаційні групи ознак і доповнивши їх перелік професійно важливими властивостями і якостями особистості практичного психолога, ми провели дослідження серед студентів випускного курсу бакалаврата спеціальності «практична психологія» Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського з метою визначення ними як еталонного взірця гарного практичного психолога, так і самооцінку їх розвитку в майбутніх практичних психологів. Отримані дані представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники рівня розвитку професійно важливих якостей у майбутніх практичних психологів

№	Професійно важливі якості	Еталон %	Самооцінка %
1.	Психологічна спрямованість	15,3	50,2
2.	Комунікативні здібності	39,4	30,3
3.	Світоглядна позиція	5,8	4,6
4.	Рівень знань	13,4	2,6
5.	Властивості уваги	0,7	2,3
6.	Інтерактивні здібності	6,8	1,7
7.	Естетичний розвиток, загальна культура	0,3	1,2
8.	Перцептивні здібності	13,8	3,7
9.	Моральні якості	2,9	1,8
10.	Вольові якості	2,3	0,8
11.	Зовнішність	0,3	0,9

Якісний аналіз одержаних результатів дозволив визначити основні структурні елементи змісту самооцінки професійних здібностей майбутніх практичних психологів та їх уявлень про практичного психолога-майстра. Зокрема, основою в самооцінці студентів є не всі перераховані вище якості, а лише дві їх групи:

- 1) психологічна спрямованість (інтерес до психологічної діяльності, безумовне сприймання іншого тощо) – ці якості складають 50,2% від загальної кількості оціночних суджень;
- 2) комунікативні здібності (щирість, відкритість, комунікабельність тощо) - 30,3% від загальної кількості оціночних суджень.

Зміст же уявлень студентів про ідеального практичного психолога значно повніший і визначається такими групами особистісних якостей:

- 1) комунікативні здібності - 39,4% від усіх оціночних суджень;
- 2) психологічна спрямованість - 15,3%;
- 3) перцептивні здібності (психологічна спостережливність, розуміння внутрішнього світу дитини і т.п.) - 13,8%;

- 4) рівень знань з фахових дисциплін - 13,4%;
- 5) світоглядна позиція - 5,8%;
- 6) інтерактивні здібності - 6,8%.

У процесі психологічних досліджень було встановлено, що важливі для діяльності практичного психолога якості (вольові, моральні якості, естетична культура, особливості зовнішності) майже не знайшли свого належного відображення у змісті самооцінки студентів. Це свідчить, що оціночна характеристика ідеального практичного психолога у студентів є більш повною за їхню самооцінку, проте і в ній у повній мірі не відображено весь перелік професійно важливих якостей і властивостей, а саме: рефлексивні, сугестивні здібності, уява тощо.

Таким чином, виявлене в дослідженні уявлення майбутніх практичних психологів про еталонний взірць професіонала сам по собі ще не забезпечує відповідного рівня розвитку в них образу "Я" як одного із аспектів професійної самосвідомості в процесі їх професійної підготовки. А тому з цією метою необхідно активізувати консультативну роботу з учнями, які обирають професію практичного психолога, а також проводити спеціальні заняття, спрямовані на активізацію самопізнання та самооцінки професійно важливих якостей у студентів ВНЗ на основі порівняння себе з членами групи [4].

Чимала кількість досліджень (Н.В.Самоукіна, М.А.Степанова) присвячена загальним питанням професійної підготовки майбутніх психологів системи закладів освіти. Однак психологічна наука відчуває гострий дефіцит вітчизняних теоретико-експериментальних розробок з проблеми розвитку професійної самосвідомості у майбутніх практичних психологів в умовах навчання у ВНЗ.

Серед науковців, які активно здійснюють науково-дослідницьку діяльність, спрямовану на розв'язання цієї винятково важливої проблеми, слід відмітити роботу І.А.Мартинюк. На її думку, ефективність вузівської підготовки майбутнього психолога потребує формування комплексу професійно важливих якостей, пристосованих до фахової діяльності [7]. Завдяки проведеному експериментальному дослідженню нею було визначено 48 якостей, необхідних для успішної професійної діяльності психолога в школі. Згрупувавши виділені якості за критерієм їх змістовної спільності, було одержано таких 12 груп якостей:

1) теоретична обізнаність (відкритість для засвоєння нового знання, для сприйняття альтернативних поглядів, високий рівень інтелекту на фоні позитивного фізичного й психічного стану, високий рівень загальної культури, високий рівень професійної мотивації, компетентність, освіченість, різнобічність, розпізнавання будь-якого відхилення від нормального функціонування чи розвитку об'єкта, швидка орієнтація в ситуації);

2) комунікативні якості (вміння встановлювати контакти, виразність мови, вміння розрядити напруженість, вміння керувати самим собою і процесом спілкування, здатність знайти багато реакцій - вербальних і невербальних - на широкий спектр ситуацій і проблем, здатність практично вирішувати задачі на контактність, привітність, товариськість, почуття гумору);

3) якості, що характеризують толерантність (альтруїстичність, безумовне прийняття особистості клієнта, вихованість, гуманність, доброта, повага до людини, почуття глибокої любові до дитини, професійний такт, самовладання, стриманість, терплячість);

4) якості, що допомагають зрозуміти внутрішній світ іншої людини (емпатія, чуйність, уважність, проникливість);

5) динамічність поведінки (швидка адаптація у навколишньому середовищі, гнучкість);

6) творчий потенціал особистості (винахідливість, нестандартність мислення, почуття новизни);

7) спостережливність;

8) психологічна інтуїція;

9) сенситивність;

10) позитивне уявлення про образ "Я";

11) потреба в самоактуалізації;

12) оптимізм.

Зважаючи на виняткову складність формування усіх необхідних професійно важливих якостей в умовах навчання у ВНЗ, було відокремлено блок якостей, що посіли перші шість рангів, як визначальні (найважливіші) для успішного входження в професійну діяльність. Для діагностики з кожної групи якостей обиралась одна ключова якість: так, для другої групи визначено комунікативність, для третьої - толерантність, для четвертої - емпатія, для шостої - творчий потенціал. При цьому не досліджувались:

а) перша група якостей, оскільки їх розвитку приділяється у професійній підготовці лівова частка часу та уваги;

б) динамічність поведінки, оскільки дана якість обумовлена низкою внутрішніх та зовнішніх умов, що робить надзвичайно складним діагностування.

Середні показники рівня розвитку компонентів професійної самосвідомості майбутніх практичних психологів випускного 4 курсу подані у таблиці 2.

Відсоткові показники самооцінки рівня розвитку професійно важливих якостей у майбутніх практичних психологів

Професійно важливі якості	Рівні		
	Низький (%)	Середній (%)	Високий (%)
Комунікативність	28	64	8
Комунікативна толерантність	51	40	9
Здатність до емпатії	49	43	8
Творчий потенціал	47	46	7

Аналіз показників самооцінки розвитку професійно важливих якостей у майбутніх практичних психологів свідчить про те, що переважній більшості вони відповідають середньому рівневі. Попри це, було виявлено значний відсоток студентів, які мають низький рівень самооцінки розвитку професійно важливих якостей як майбутнього практичного психолога. Особливо це стосується таких параметрів розвитку їх професійної готовності, як комунікативна толерантність, здатність до емпатії та творчий потенціал.

Зазначені вище результати відсоткової частки осіб із низьким рівнем самооцінки розвитку професійно важливих якостей свідчать про те, що в умовах традиційного навчання професійна самосвідомість майбутніх практичних психологів формується значною мірою стихійно. Через те надзвичайно важливо для формування професійно важливих якостей майбутніх фахівців є визначення необхідних умов розвитку їх професійної самосвідомості. Серед необхідних психолого-педагогічних умов, що стимулюють розвиток професійної самосвідомості, нами були визначені такі:

- 1) формування настанови особистості на самовиховання та врахування своїх індивідуально-психологічних якостей у процесі виконання навчально-практичних завдань, рефлексії себе як суб'єкта діяльності;
- 2) використання групових форм навчально-пізнавальної діяльності, рольових ігор, в яких завдяки груповій апперцепції здійснюється активне засвоєння необхідних професійних еталонів;
- 3) організація оцінювальної діяльності студентів (самооцінка й групова оцінка професійно важливих якостей).

Перераховані вище умови розвитку професійної самосвідомості студентів успішно реалізуються в ході використання методів активного навчання, зокрема, ділових та рольових ігор, тренінгів тощо.

Висновки. Професійна самосвідомість – є важливою складовою професійного розвитку особистості майбутнього практичного психолога, її зміст полягає в усвідомленні індивідом себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності. Проте її розвиток у майбутніх практичних психологів відбувається в основному стихійно, що зумовлює невисокі рівні його досягнень у більшості студентів випускників бакалаврату. Через те виняткового значення для формування професійно важливих якостей майбутніх фахівців є визначення та створення необхідних умов розвитку їх професійної самосвідомості.

Перспективами подальших досліджень вбачаємо у вивченні професійно важливих якостей – структурних елементів професійної самосвідомості практичних психологів, необхідних для їх успішної фахової діяльності, у вивченні рівнів представлення цих професійно важливих якостей у студентської молоді та розробці психолого-педагогічних умов розвитку професійної самосвідомості.

Література

1. Брагина В.Д. Представления о профессии и самооценка профессионально значимых качеств у учащейся молодежи // Вопросы психологии. - 1976. - №2. - С.146-150.
2. Закиров К.А. Самообразование молодежи. - Казань, 1974. - 86с.
3. Зеер Э.Ф., Павлова А.М., Садовникова Н.О. Профориентология. - М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2004. - 192с.
4. Кагальняк А.И., Ящишин К.Е. Формирование самооценки профессионально значимых качеств будущих учителей // Вопросы психологии. - 1989. - №5. - С.45-51.
5. Кухарчук А.М. Самооценка студентов в процессе профессионального самоопределения. -Минск: «Народная асвета», 1984. - 154с.
6. Маркова О.К. Психология труда учителя. М.: Просвещение, 1993.
7. Мартинюк І.А. Розвиток професійно важливих якостей у майбутніх психологів для роботи в школі: Автореф. Дис.канд-та психол. наук: 19.00.08 / Інститут психології імені Г.С.Костюка АПН України. - К., 2004. - 16с.
8. Смирнов А.А. Психология профессий. - М.: Работник просвещения, 1927. - 44с.
9. Шавир П.А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности. - М.: Педагогика, 1981